

Jiří Šubrt a kol.: Soudobá sociologie I. (Teoretické koncepce a jejich autoři)

Praha: Karolinum 2007, 334 s.

Jiří Šubrt je u nás známy ako autor donedávna ojedinelej monografie a dodajme, že monografie vysokých kvalít: *Postavy a problémy soudobé teoretické sociologie*, ktorá vyšla v r. 2001. Známy docent na Katedre sociológie Filozofickej fakulty Karlovej univerzity v Prahe si tentokrát pozval k spolupráci na *Soudobé sociologii I* deväť spolupracovníkov, ktorí sa jednotlivými štúdiami podieľajú na 334 stránkovej publikácii s jedenástimi kapitolami, venovanými súčasným sociologickým teóriám. Názvy týchto kapitol sú vždy venované významnému predstaviteľovi príslušnej sociologickej teórie. Ich výber je posudzovať problematické alebo skôr predčasné, pretože názov publikácie *Soudobá sociologie I* implikuje predstavu, že sa pripravuje pokračovanie v podobe Soudobá sociologie II. Tento názor potvrdil v rozhovore i sám autor.

Do *Soudobé sociologie I* sa dostali autori ako Immanuel Wallerstein, Zygmunt Bauman, manželia Tofflerovci, Niklas Luhman, Richard Münch, Anthony Giddens, Manuel Castells, Ulrich Beck, Axel Honneth, Amitai Etzioni a niekoľko predstaviteľiek a predstaviteľov feministickej sociológie. Niektorí z uvedených autorov sú u nás dobre známi, menej už ich diela, niektorých poznáme skutočne iba „z druhej ruky“, prostredníctvom citácií a odvolávok. Až doposiaľ chýbala tak v českom, ako i v slovenskom jazyku kritická reflexia diela, ako i komprimovaný pohľad do teórií, ku ktorým sa mnohí z uvedených autorov *Soudobé sociologie I* dopracovali. V porovnaní s publikáciou Austina Harringtona a kol. *Moderní sociální teorie* (Praha, Portál 2006) je Šubrtovo dielo oveľa dôkladnejšie a analytickejšie. Rovnako i sám názov publikácie *Moderní sociální teorie* svedčí o tom, že autor do svojej monografie zaradil i diela starších autorov (napr. Durkheim, Marx, Simmel, Weber a i.), ktorých považuje Harrington za moderných, kým Šubrt sa venuje skutočne *súčasným* sociologickým teóriám, i keď ich pôvod celkom prirodzene nadväzuje na starších autorov, ktorých uvádza i Harrington.

Práve v oblasti, čo je súčasná sociológia, si možno položiť nejednu otázku. Nie je totiž jednoduché stanoviť, čo budeme považovať za súčasnú sociológiu. Tento zdánlivo triviálny problém ponúka niekoľko lákavých riešení. Najjednoduchšie by bolo považovať za súčasnú sociológiu iba diela súčasne žijúcich autorov. To však nezodpovedá skutočnosti. I sám autor zaradil medzi súčasnú sociológiu diela viacerých sociológov, ktorí už dlhší čas nie sú medzi živými. Ďalšia možnosť sa ponúka považovať za súčasnú sociológiu najčastejšie citované sociologické diela. Ani tu by sme však pravdepodobne neboli úspešnejší. Citačný index by pravdepodobne preukázal mnoho (možno i väčšinu) sociologických prác, ktoré jednoznačne nemožno považovať za súčasné svojím obsahom, riešením sociologických otázok, ale najmä výslovnou dobovosťou, poplatnosťou historickým podmienkam svojho vzniku. Možno, že by bolo možné odvolávať sa na vedeckú komunitu sociológov, čo sa považuje za súčasnú sociológiu. Avšak práve vedecká komunita je dnes minimálne od čias Lyotarda a jeho konca veľkých nárácií nejednotná, osobitne v tom, čo je v sociológii nadčasové, čo je poplatné svojej dobe, čo možno považovať za súčasné. Neraz je to práve renesancia teórií starších autorov, ktoré boli iba donedávna považované za beznádejne prekonané, ba až antikvované. Zostáva preto na J. Šubrtovi, autorovi troch štúdií uverejnených v *Soudobé sociologii I* a jej zostavovateľovi, aby stanovil, čo pokladá za súčasnú sociológiu. Škoda, že čitateľa recenzovanej publikácie neinformoval o dôvodoch, príp. kritériách, na základe ktorých uskutočnil výber, a tým vlastne označil prezentované diela za súčasnú sociológiu.

Nasledujúce riadky si nekladú za cieľ porovnávať jestvujúce publikácie (napr. Harringtonovu), skôr chcú oboznámiť čitateľa časopisu Sociológia s prístupom autorov *Soudobé sociologie I* a s výsledkami, ku ktorým sa dopracovali.

Soudobá sociologie I začína kapitolou nazvanou *Teorie světového systému Immanuela Wallersteina*, ktorej autorom je Stanislav Holubec. Opiera sa predovšetkým o trojzväzkové dielo *World System* (1974, 1980, 1989). Uvádza nielen základy Wallersteinovho sociologického myslenia, ale i autorov, z ktorých Wallerstein vychádza. Zdôrazňuje, že Wallerstein nepripisuje vznik kapitalizmu ani protestantskej etike, ako tvrdí Max Weber, ani prvotnej akumulácii, ako uvádza Karl Marx, ale diaľkovému obchodu, výmene tovarov medzi regiónmi a vytvorením

sociálnej skupiny kupcov, bankárov a vlastníkov manufaktúr. Spomína geografický redukcionizmus, podľa ktorého tvar, reliéf zemí a kontinentov majú zásadný vplyv na historický vývoj spoločnosti. Základné zóny systému spoločnosti tvorí vznik a vývin centra – jadra (core), ktorý tvorí najvyspelejšie spoločnosti, periférie – územia na okraji centra, ktoré sú zdrojom lacnej pracovnej sily pre centrum a zdrojom surovín a napokon územia, ktoré nie je do svetového systému integrované (outer area). Podľa Wallersteina jestvujú štyri fázy vývoja svetového systému, pre ktoré je typické, že chudobní sa stávajú stále chudobnejšími a bohatí stále bohatšími. Predstava o konvergencii súčasného sveta je iluzórna. Globalizácia nie je kvalitatívne ničím novým, narastá všestranná závislosť národov od seba navzájom, na čo podľa Wallersteina upozorňoval už Karol Marx. Predpovedá úpadok americkej moci. Kapitalizmus má v sebe viac života, ako predpokladal Marx. Wallerstein preto predpovedá napriek fatálnym rozporom kapitalizmu jeho vývoj, ale i zánik ako vznik nového socialistického systému. Autor Stanislav Holubec výstižne podrobuje kritike Wallersteinovu teóriu svetového systému v 11 bodoch a súčasne klasifikuje Wallersteina ako jedného z priekopníkov teórií globalizácie a angažovanej sociológie.

Druhá kapitola z pera *Markéty Sedláčkovej* je nazvaná *Zygmunt Bauman: Teoretik doby postmoderní*. Úvodom autorka nečakane otvára otázku, či je Bauman veľkou postavou sociológie. Pre slovenských a predpokladám, že i pre českých čitateľov patrí Bauman k sociológom, s ktorým sa legálne stretávali od šesťdesiatych rokov vydávaním jeho diel v českých vydavateľstvách, je to autor, ktorým sa ne jeden z nás nadchýnal. Bolo to okrem iného aj preto, že vydavateľstvá našli odvahu vydávať Baumana napriek tomu, že Lenin označil sociológiu za buržoázu pvedu. Autorka venuje pomerne veľa priestoru Baumanovým životným osudom (viac ako 2 strany z celkového počtu 10 strán štúdie), kriticky treba poznamenať, že dve dôležité publikácie, na ktoré sa odvoláva v texte na s. 41, pravdepodobne nepozornosťou vypadli zo zoznamu diel v závere štúdie. Zaslúžilo by si aj vysvetlenie charakteristiky Baumanovho diela ako „velmi originální pohled na sociální realitu“. (s. 41) Autorka na druhej strane v rozpore so spochybňovaním veľkosti postavy Baumana v úvode na inom mieste súčasne konštatuje, že „Zygmunt Bauman ... patří dnes k nejuznávanějším teoretikům doby postmoderní“ (s. 44), s čím možno iba bezvýhradne súhlasiť. V štúdiu sa venuje Baumanovým sociologickým témam, akými sú modernita a holokaust, kde spomína osobitne ideológiu antisemitizmu, byrokratický aparát centralizovaného štátu a masovú ľahostajnosť, ďalej k týmto témam patrí i postmoderná doba, etika a morálka, ambivalencia globalizácie a tekutá modernita, ktorej sa venuje iba stručne, hoci práve toto dielo vyvolalo značnú pozornosť a veľký čitateľský ohlas i u nesociológov. V závere autorka konštatuje, že Baumanovi sa podarilo prelomiť „hranice sociologické modernistické ortodoxie a realizovať takovú sociológiu, jakou ve svém díle teoreticky popisuje“.

Mnoho otázok vyvoláva zaradenie kapitoly z pera *Nadeždy Čadovej Alvin a Heidi Tofflerovi aneb cesta do budoucna* medzi súčasné sociologické teórie. Ich dielo nesporne patrí k pozoruhodným príspevkom spoločenskovedného poznania, je však otázkou, či znesú práce Alvina a Heidi Tofflerovcov prísnejšie kritériá, podľa ktorých by sme ich mohli považovať za sociologické. O diele Tofflerovcov možno iba s veľkou toleranciou tvrdiť, že predstavujú sociologické koncepcie budúcnosti ľudskej spoločnosti. To v nijakom prípade neznižuje ich význam a epistemologickú hodnotu. Otázkou však je, či je futuroológia ako veda o budúcnosti, ktorá predstavuje interdisciplinárny smer výskumu, súčasťou sociológie, alebo naopak, či sociológia nie je jednou z vied, ktoré z hľadiska futurologie vystupujú ako pomocné. Príspevok kvalifikovane pojednáva o „šoku z budúcnosti“. Predstavuje ho stres a dezorientácia, ktoré prežívajú ľudia vystavovaní príliš mnohým zmenám v krátkom čase, než aby ich mohli absorbovať vo svojom živote. Podľa Tofflerovcov jestvuje totiž hranica zmien, ktorú je ľudský organizmus schopný absorbovať. Následky sú fyzické a psychické ťažkosti, vrátane skresleného vnímania reality. Východisko vidia Tofflerovci v regulácii technologického pokroku. Veľké sociálne zmeny prebiehajú podľa Tofflerovcov v podobe valiach sa vln. Dnes sme svedkami tretej vlny zmien – príchodu novej civilizácie. Jej znakom je okrem iného pocit, že svet je absurdný, nezdravý a zbavený zmyslu. Príznačné sú i heterogenita, výroba malých sérií výrobkov prispôbených klientom. Zdrojom ekonomiky sa stáva poznanie, ktoré je prakticky nevýčerpatel'né. Profesie sa

stávajú nezameniteľné, dochádza k definitívnemu presunu manuálnej práce k službám. Hlavný rozpor v spoločnosti nastáva v strete zástancov druhej a tretej vlny.

V obsiahlom príspevku *Jiřího Šubrt* *Niklas Luhmann: Komplexita, evoluce, kontingence* (52 strán) podáva autor zasvätený obraz o diele významného predstaviteľa radikálneho konštruktivismu. Upozorňuje na neobyčajnú rozsiahlosť, šírku otázok, ale i zložitost' Luhmanovej systémovej teórie, ktorá pripomína „...skôr labyrint než cestu vedúcu k šťastnému cieľu“. I tak však považuje Šubrt Luhmanovu teóriu za vysoko produktívnu a prínosnú. Luhmana označuje ako heretika a inovátora, konštatuje, že bol mnohými považovaný za originálnejšieho a objavnejšieho ako Habermas. V porovnaní s Parsonsovým štruktúrnym funkcionalizmom pokladá Luhmana za funkcionalistu. Luhmanovo dielo, osobitne z aspektu radikálneho konštruktivismu, je podľa Šubrt inšpirované tak teóriou disipatívnych štruktúr Prigogina, ako i Ludwigom Bertalanffym, takže Luhmann „...stojí po boku“ Humberta Maturanu a Francisca Varela, autorov teórie autopoiesis. Šubrt venuje pozornosť i Luhmanovým interakčným, organizačným a spoločenským systémom, interpretuje Luhmannovo ponímanie spoločnosti nie ako súhrnu všetkých interakčných a organizačných systémov, ani ich vzájomných vzťahov, spoločnosť ako celok je menej než suma jednotlivých častí, lebo nie je totalitou všetkých sociálnych vzťahov, ale iba tých procesov, ktoré prispievajú k zachovaniu spoločnosti ako obsiahleho ľudského spolužitia. Rastom zložitosti spoločenského systému (komplexity) rastie i tlak na jej selekciu, vznik čiastkových systémov, akými sú relatívne nezávislé systémy s vysokou autonómiou (systém politický, hospodársky, právny, náboženský, vzdelávací a i.). Ako uvádza Šubrt, podľa Luhmanna sú rastúca komplexita a funkcionálna diferenciácia hlavnými znakmi modernej spoločnosti. Spôsob, akým systémy reagujú na to, čo sa odohráva v ich okolí, označuje Luhmann pojmom rezonancia. Upozorňuje na zmenu v Luhmannovom myslení, ku ktorému dochádza zavedením pojmu autopoiesis ako schopnosti systému vytvárať samého seba. Pritom u Luhmanna nemáme do činenia iba s myšlienkovými abstrakciami, ale s niečím, čo je absolútne reálne. Šubrt veľmi dôkladne oboznamuje čitateľa so zložitým pojmoslovím a teóriou autopoiesis Luhmanna, ktorá tvorí najvýznamnejšiu súčasť jeho diela, vrátane autonómie, emergencie a dynamickej stability. Upozorňuje na rozdielne názory Luhmanna vo vzťahu k Habermasovi (sociálne systémy nepozostávajú z ľudí ako aktérov, ale z ich komunikácií), výstižne vysvetľuje spôsob, ako Luhmann transformuje imanentnú nepravdepodobnosť na pravdepodobnosť prostredníctvom osobitného javu, ktorý predstavujú médiá (morálka, láska, viera, moc, peniaze, zákony, vedecké poznatky a i.). Za jeden zo základných sociologických pojmov považuje Luhmann zmysel ako selekciu z okruhu možností. Preto zmysel nie je ničím stabilným. Samohybnosť zmyslových udalostí je autopoiesis par excellence. Podrobne rozoberá pojem kontingencie ako možnosť, že sa niečo stane, alebo nestane. Upozorňuje na Luhmanov názor, podľa ktorého prognózovať spoločenský vývoj (že sa niečo stane, alebo nestane) má len nepatrnú nádej na úspech. Systém čelí kontingencii tým, že úspešné a overené voľby systematizuje a stabilizuje do podoby pravidiel, ktoré spoločnosť nemusí vždy znova a znova overovať. Šubrt rozoberá aj Luhmannovo ponímanie času (systémový čas, čas prostredia, svetový čas), temporalizácie, evolúcie (sociokultúrne rozrôžňovanie), vrátane námietok voči odporcom evolučnej teórie (osobitne Giddens). Z hľadiska vývoja spoločnosti napriek veľkému významu ekonomiky vidí Luhmann podstatný znak spoločenského systému vo „vyspelých kultúrach“ v politickej oblasti, v úsilí o integritu, organizovanosť, kontrolu a reguláciu sociálneho života z jedného mocenského a intelektuálneho centra. Šubrt konštatuje, ako prekvapivo korešponduje Luhmannovo multicentrické videnie sveta s videním sveta postmodernistov, osobitne Lyotarda. Šubrt sa venuje i kritikom a zástancom Luhmannovej teórie (KnorrCetina, Schwinn, Nassehi), pričom sám pripúšťa obmedzené kontroly jednotlivých funkčných systémov. Záverom možno konštatovať, že Šubrtova štúdia svedčí o veľmi dobrej znalosti Luhmannovho diela, ale aj o vynikajúcej schopnosti interpretovať také zložité a rozsiahle problémy na obmedzenom priestore a navyše bez známok skresľovania a zjednodušovania.

Marek Německý je autorom kapitoly *Strukturní neofunkcionalismus Richarda Müncha*. Richard Münch je známy otázkou, čo drží spoločnosť pohromade. Německý uvádza Münchove práce súvisiace s oživením záujmu o T. Parsonsa a s teóriou konania. Za centrálny problém sociologickej

teórie pokladá u Müncha problém sociálneho poriadku. Kritizuje pozitivistické i idealistické teórie, ktorých spoločným nedostatkom je, že neopisujú mechanizmy, prostredníctvom ktorých normy koordinujú konanie aktérov. Za jadro Parsonsovej teórie podľa Nemeckého pokladá Münch pojem interpenetrácie (teórie, empirie, logiky a praxe). Parsons podľa Müncha pochopil, že empirické fenomény majú vedecký význam iba vtedy, keď sú formulované v perspektíve teoretických vzťahových rámcov. Rekonštruuje motív spomínanej interpenetrácie u Parsonsa, schému AGIL (Adoption, Goal attainment, Integration, Latent pattern maintenance). Nemecký ďalej uvádza Münchovu teóriu modernity založenú na interpenetrácii. Pri riešení otázky, čo drží spoločnosť pohromade, kritizuje teóriu Luhmanna, keď tvrdí, že iba systémová integrácia luhmannovských funkcionálne diferencovaných systémov nemôže stačiť. Nevyhnutná je sociálna integrácia, ktorá preniká jednotlivými subsystémami a „...drží ich pohromade“. (s. 130) To, čo Luhmann opísal, je analytický a nie reálny (napr. politický) systém. Podľa Müncha je Luhmannova teória slepá i pre otázky solidarity a skupinovej súdržnosti. Tie nie sú však podľa Müncha garantované navždy. Ich rast je odkázaný na inováciu a iniciatívu členov spoločnosti. Münch kritizuje i Luhmannovu teóriu funkcionálnej diferenciácie, v nadväznosti na Beckovu *Rizikovú spoločnosť* vypracováva modely politiky zvládania rizík. Nemecký na záver uvádza Münchovu charakteristiku modelov jednotlivých kultúr demokracie (nemecký, americký, francúzsky-etatistický a britský), a to tak v oblasti zaobchádzania s rizikom, ako i v oblasti politiky životného prostredia. Škoda, že Nemecký sa nepokúsil o zaujatie vlastného názoru na Münchovu teóriu a príspevok postavil na báze informácie o Münchovom diele.

Najrozsiahlejší príspevok v publikácii je opäť od *Jiřího Šubrtu – Anthony Giddens: Teorie strukturace, teorie modernity*. Na šesťdesiatich stranách podáva zasvätený pohľad na dielo a teoretické východiská A. Giddensa, pričom sa nevyhýba ani komparáciám jeho diela s mnohými významnými predstaviteľmi súčasnej sociológie. Vyhyba sa však hodnoteniu, ktoré vzhľadom na rozsiahlosť a obsahovú rôznorodosť Giddensových prác zrejme nebolo jeho cieľom. Šubrt sa pokúša o periodizáciu Giddensovho diela. V prvej fáze upozorňuje na Giddensov zámer rehabilitovať Marxov mysliteľský prínos, v druhej fáze zdôrazňuje Giddensov záujem o interpretatívnu sociológiu, v tretej fáze dospieva k teórii štrukturácie a napokon v štvrtej fáze okrem mnohých ďalších tém (globalizácia, národný štát a násilie, modernita, ľudské „ja“ a jeho identita, reflexívna modernita a i.) sa venuje i politickým stratégiám a programom a problémom tretej cesty. Šubrtova interpretácia Giddensovho diela je dôkladná a výstižná, čitateľ získava skutočne zasvätený obraz o šírke jeho diela. Konštatuje vplyvy Ulricha Becka, Foucaulta, Goffmana a Garfinkela, ale i autorov, s ktorými sa Giddens dostáva do kritického dialógu (osobitne Parsons, Marx, Habermas, ale i Derrida, Wittgenstein a Heidegger). Šubrt nezaradil do svojej štúdie o Giddensovi osobitnú subkapitolu, ktorú by sme mohli nazvať kritikou Giddensovho diela, ako to urobil v prípade Luhmanna. Obmedzil sa iba na niekoľko poznámok v texte, v ktorom informuje o obsahu Giddensových prác.

Petr Lupač a Jan Sládek sú autormi rozsiahlej kapitoly nazvanej *Městská otázka a informační věk v díle Manuela Castellsa*. Autori upozorňujú, že ide o nie príliš známe práce autora španielskeho pôvodu, týkajúce sa urbanizmu, marxistickej tradície, sociálnych hnutí a technológie. Castells spája tradíciu teórií a empirických výskumov, teóriu a metódu. Hlásí sa k pragmatickému pozitivizmu. Osobitnú pozornosť venuje sekundárnej analýze a využívaniu koncepcií odlišných teoretických prúdov, za využívanie ktorých je podľa autorov oprávnené kritizovaný (spájanie nesúrodých prvkov). V urbánnej sociológii sa vracia k otázke, čo robí mesto mestom, pričom konštatuje, že to je spôsob života jeho obyvateľov, segmentácia sociálneho života, rozpad jedinca do rol, dezorganizácia, relativizmus, tolerancia, sekularizácia a i. Autori pritom viac informujú o prácach iných autorov (chicagská škola, Writh, Gans, Lefebvre) ako o diele Manuela Castellsa vo vzťahu k urbánnej sociológii. Castells je blízky Immanuelovi Wallersteinovi, spochybňuje existenciu sociológie mesta, využíva marxistické perspektívy k vývoju analytických sociologických nástrojov. Autori rozoberajú Castellsov pojem „dependent urbanization“, mestské ideológie, „mýtus mestskej kultúry“, ktorý je pokladaný za ideológiu. Značnú pozornosť venujú otázkam mestských sociálnych hnutí v jeho diele. Autori celkom oprávnené kritizujú nedostatočnú prepojenosť

výskumu s teóriami Castellsa. Kým jeho prípadové štúdie sú prínosom, jeho pokusy o zhrnutie sú zlým zliepaním. Upozorňujú i na kritikov (Molotch), ktorí Castellsovo poňatie sociálnych hnutí považujú za romantické snenie. Veľa pozornosti venujú „informacionalizmu“, ktorý považuje Castells za proces črtajúci sa na pozadí vývoja informačných technológií, reštrukturalizácie kapitalizmu („rekapitalizácia kapitalizmu“) a reorganizácie výrobných a distribučných aktivít, procesu, ktorý podstatne zasiahol aj kultúrnu produkciu. Na jednej strane je Castells fascinovaný fungovaním novej globálnej štruktúry výroby, distribúcie a riadenia, no súčasne uvádza, že táto forma kapitalizmu prináša so sebou hlboké sociálne rozpory a temné negatíva. V závere autori príspevku konštatujú, že Castells „...zostáva stále prikovaný k chladnej lavici sociologického objektivismu tourainovsko-weberovského typu“, ale súčasne ponúka „debničku s náradím“ pre každého, kto chce viac porozumieť premenám sveta.

Druhá moderna a její rizika: Ulrich Beck je názov kapitoly, ktorej autorom je Jiří Šubrt. Konštatuje, že U. Beck patrí medzi autorov, ktorí v súčasných sociálnovedných diskusiách udávajú hlavný smer, s čím možno iba vrele súhlasiť. Šubrt vynikajúco vystihol filozofické pozadie a východisko Beckovho diela – vzťah prírody a spoločnosti a krízové stavy, kedykoľvek sa stavia príroda a spoločnosť proti sebe. Príroda nie je nič „daného“, čo si možno „podrobiť“, z čoho možno koristiť a čo možno ignorovať. Či už ide o narastajúce znečistenie vôd, pôdy, ovzdušia, ohrozenie atómovými zbraňami a priemyslovými technológiami, spoločnosť sa ocitá v ohrození a pred alebo aj uprostred katastrof. Tu už žiadne poisťovacie systémy neplatia – riziká, ktoré boli súčasťou modernity, nemôžu spoločnosť „odškodniť“ ako v prípade finančných strát alebo nešťastia. Riziká atómové, chemické, ekologické či genetické nie sú „odškodniteľné“, nemožno ich ničím kompenzovať. Tieto riziká postihujúce spoločnosť sú nezvládnuteľné, často latentné, ťažko rozpoznateľné, neraz mimo schopnosti ľudského vnímania. Šubrt predstavuje Beckovu koncepciu rizikovej spoločnosti, jej vývoj ako „prvú“ a „druhú“ modernu. Ešte i spoločenská produkcia bohatstva je sprevádzaná produkciou kríz, ktoré už nemožno lokálne ohraničiť, čoraz častejšie majú tendenciu ku globalizácii. Chudoba a moderné riziká sa osudovo priťahujú, i keď triedne hranice sa zmazávajú. Nastupuje úzkosť, chýba bezpečnosť, cieľom sa stáva „zabrániť najhoršiemu“. Dochádza k rozloženiu sociálnych tried a ku „kapitalizmu bez tried“, aj keď sa vzťahy sociálnej nerovnosti nezmenili. Život v rizikovej spoločnosti prináša so sebou individualizáciu, zmenu rodiny, detradicionalizáciu foriem vzťahov medzi mužmi a ženami, biografický pluralizmus životných foriem. Dochádza i k presadzovaniu flexibilných pluralizovaných foriem neúplného zamestnania, nezamestnanosť je integrovaná do systému zamestnania, dochádza ku generalizácii neistoty spojenej so zamestnaním. Narastá význam vedy, ale tým aj príčin rizík, situácia vedy je aj odrazom jej nesplnených sľubov. Metodické spochybňovanie vo vede vedie k „reflexívnej scientizácii“, konfrontovaniu vedy s jej vlastnými produktmi a problémami. Šubrt predstavuje aj Beckov model „rozštiepeného“ občana ako produkt i súčasť politicko-administratívneho systému (založeného na parlamentnej demokracii) a súčasne aj technicko-ekonomického systému (založeného na súkromnom vlastníctve). Štát a politika sú odsúvané na druhú koľaj, podstatné zmeny v spoločnosti sa uskutočňujú ako vedľajší účinok ekonomických a vedeckotechnických rozhodnutí. Tri typy rizík (ekonomické konflikty, globálne finančné krízy, hrozba globálnych teroristických sietí) navzájom pôsobia, ich ohniskom sa stáva terorizmus. Šubrt konštatuje, že i keď je Beck rigoróznym kritikom „druhej moderny“, zásadne odmieta i ulpievanie na pozíciách osvieteného 19. storočia. Východiskom je hľadanie a nachádzanie inej moderny, ktorá dokáže udržať schopnosti prírody a ľudstva prežiť. Šubrt podrobne predstavuje Beckove názory, ako postupovať, vrátane vízie kozmopolitnej Európy. Šubrtova predstava Beckovho diela a jeho názorov v príspevku je zatiaľ v našej literatúre najkomplexnejšia a najdôkladnejšia.

Kritická teorie a teorie uznání Axela Honnetha je ďalší príspevok z pera Ondřeja Lánského. Axel Honneth je predovšetkým filozof. Býva radený k postmodernej filozofii ako žiak Habermasa, ovplyvnený Adornom a Horkheimerom. Neraz sa o ňom hovorí ako o kritikovi patologických procesov moderny. Zaradenie štúdie o jeho kritickej teórii a teórii uznania v rozsahu 38 strán vyvoláva otázku, či Honneth skutočne tak významne ovplyvnil sociologické teórie súčasnosti, že je mu treba venovať viac pozornosti ako Beckovi, Baumanovi či Wallersteinovi a Münchovi. V prvej

časti príspevku Lánský venuje pozornosť samotnej kritickej teórii, ktorá je aplikáciou programu Herberta Marcuseho a Maxa Horkheimera. Charakterizuje pesimistické poňatie „inštrumentálneho rozumu“ Adorna a Horkheimera (proces likvidácie individua prostredníctvom skrytých síl spoločenských inštitúcií) na rozdiel od Marcuseho hľadania revolučného subjektu a jeho transcendencie v historickej imanencii. Práve u Marcuseho upozorňuje autor na vplyv Husserla, Heideggera i Freuda i na poňatie dejín ako na nedokonané odstránenie panstva, dejín človeka ako dejín ľudskej emancipácie. Zdanlivé inštitucionálne slobody v kapitalizme sú v skutočnosti najúčinnějšíou dejinnou verziou ovládania, lebo tu došlo k znútorňovaniu kontroly. Práve sloboda sa stáva nástrojom neslobody, odcudzenie a zvečnenie človeka tu dosahujú vrchol. Poukazuje na význam vedy, ktorý pripisuje Marcuse pri rozvinutí autentickej slobody, tvorivého konania spolupráci medzi ľuďmi a jednoty rozumu (filozofie) a imaginácie (umenia). Lánský predstavuje i filozofické zdôvodnenie dialektiky transcendencie, pojmu podstaty a jej materialistického poňatia. Kritická teória je niečím viac ako iba kritikou. Je to pohyb, ktorý má aktivizovať subjekty sociálnej reality k praxi a prekonávaniu rozporov. Lánský tu však nepredstavuje kritickú teóriu u Honnetha, ale kritickú teóriu na základe predstáv predovšetkým Marcuseho. Kritická teória Honnetha predstavuje druhú, podstatne kratšiu časť Lánskeho príspevku. Vysvetľuje pojem „slabá formálna antropológia“, upozorňuje na nespravodlivosti, vrátane tzv. skrytých nespravodlivostí a formy sociálneho utrpenia. Vysvetľuje Honnethovu teóriu uznania ako sociálnu teóriu, diferencovanie uznania do troch rovín (láska ako základná emocionálna väzba medzi ľuďmi, právo ako inštitucionalizovaná idea právnej rovnosti, výkon ako individualistický princíp výkonu a boja o sociálne a morálne uznanie). K formám uznania predstavuje aj formy neuznania, ktoré zakladajú zážitek nespravodlivosti (znásilnenie, zbavenie vlastníctva práv, zneváženie spôsobu života). Teória uznania je predstavovaná ako teória sociálnej spravodlivosti. Dosahuje sa pomocou procesov individualizácie a posúvaním hraníc medzi princípmi uznávania. Znamená morálny pokrok, ktorý ústi do silnejšej pozície individuálneho sebauskutočňovania. Lánský pokladá Honnethovu teóriu za vhodný nástroj detekovania sociálnej patológie a načrtnutia konceptu spravodlivej spoločnosti. Jeho teóriu označuje v závere ako radikálnu a neortodoxnú ľavicovú alternatívu.

V závere sú dva príspevky pod názvom *Feministická spoločenská kritika: Rovnosť a difference* autorky Zuzany Uhde a Antoni Etzioni: *Od organizácie k aktívnemu občianstvu* autora Ondreja Štecha. V prvom z príspevkov sa konštatuje nejednotnosť interpretačnej paradigmy (odlišnosť podľa cieľov), autorka sa venuje samotnému pojmu feminizmus a feministickému hnutiu, rovnosti verzus diferencii, dekonštruktivismu a multikulturalizmu vo feministickej teórii (feminizmus diverzity), politike diferencie podľa Iris M. Youngovej a teórii spravodlivosti Nancy Fraserovej. V závere Zuzana Uhde kriticky konfrontuje teórie Youngovej a Fraserovej, čo možno pokladať za osobitný prínos tohto príspevku. V druhom príspevku Štech predstavuje Etzioniho analýzu organizácií, teóriu aktívnej spoločnosti s ťažiskom na drobných kolektívoch. Základom štúdia aktívnej spoločnosti je štúdium moci, ktorá ovplyvňuje makroskopické procesy, nie moc jednotlivcov alebo malých skupín. Štech predstavuje i morálne dimenzie, ktoré podľa Etzioniho absentujú pri utilitaristickej paradigme sociálnych vied. Na rozdiel od predchádzajúceho príspevku sa u Štecha nestretneme s kritikou ani hodnotením (prínosu) Etzioniho, príspevok je skôr výstižnou deskripciou Etzioniho teórií.

Relatívne veľký rozsah týchto riadkov je zdôvodnený významom Šubrtovej *Soudobej sociologie I* ako ojedinelého pokusu v komprimovanej podobe predložiť čitateľskej sociologickej i nesociologickej verejnosti výstižný prehľad najvýznamnejších ucelených teórií i jednotlivých myšlienok prezentovaných autorov. Publikácia znamená významný prínos pre rozvoj sociologickej teórie, jej filozofického zakotvenia a jej zaostávania za empirickými výskumom.

Peter Ondrejko